

ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵՒԵԼՑԻՆ ՇԱՐԱԿԱՆԱԳԻՐ

Մեզ են հասել շարականագիր հեղինակները վերաբերեալ համառօտ ցանկեր: Ըստ դրանց միասնական վկայութեան, Վարդան Արեւելցին էլ է շարականներ հեղինակել: Այսպէս, օրինակ. «Եւ զՈր նախիմացն, զի յանսահման ծովէն եւ զԹարգմանչաց օրհնութիւնն, եւ զսուրբ Սարգսի օրհնութիւնն՝ Վարդան վարդապետն»¹: Ի դէպ, այս ցանկը Գրիգոր Տաթևացու խմբագրածն է: Շայտնի է, որ վերջինս ոչ միայն առ հասարակ մեր մշակոյթի մեծագոյն դէմքերից է, այլեւ եկեղեցական գիտելիքներով ամենահմուտ գիտնական վարդապետներից մէկը: Նա, անտարակոյս, իր բաղձաթիւ սաներին տարիներ շարունակ ուսուցանել է նաեւ հայ մատենագրութիւն եւ երաժշտութիւն: Ուստի հաւանալի է, թէ ինչքան հաւաստի են նրա վկայութիւնները, այս դէպքում, Վարդան Արեւելցու յիշեալ շարականների հեղինակ լինելու մասին:

Բերենք այլ խմբագրութեամբ մեզ հասած նման մի ցանկի համապատասխան հատուածը, որը վերոբերեալի քիչ մանրամասնուած կրկնութիւնն է. «Վարդան վարդապետ Մեծն՝ զՈր նախիմացն, զի յանսահման ծովէն, զԹարգմանչաց օրհնութիւնն՝ զՈր քարգարեցին, եւ զսուրբ Սարգսի օրհնութիւնն՝ զԱմենասուրբ երրորդութեանն»²: Կայ նաեւ Առաքել Սիւնեցու չափածոյ խօսքը, որտեղ ասուած է, թէ շարականների հեղինակ է նաեւ Վարդան Արեւելցին³:

Սոյն ցանկերը հիմք ընդունելով՝ Ստեփանոս Զիք Զուղայեցին (17-րդ դ.) իր չափածոյ խօսքի մէջ ասել է.

«ԶՈր նախիմաց եւ սուրբ Սարգսին,
Եւ զԵանսահման ծովէն վերին,
Եւ զԹարգմանչացն զՕրհնութիւն՝
Վարդան Տէլէան Հայաստանին»⁴:

Հարկ է գիտել տալ, որ այստեղ չի նշուած միայն Ս. Սարգսին ներկուած օրհնութիւնը:

Քիչ այլ կերպ է շարագրուած Յակոբ Սսեցու նոյնպէս չափածոյ խօսքին այս կապակցութեամբ.

«Բայց նախիմացն է Վարդանայ
Ի ի յանսահման՝ Ուր գերահրաշայ,
Ի Ամենասուրբ սուրբ Սարգըսայ
Եւ օրհնութիւնըն Մեսրոպայ»⁵:

¹ Յ. Անտեսան, Հայկական մատենագիտութիւն, Ա, Երևան, 1959, Ներածութիւն, էջ LXVII:

² Նոյն տեղում, էջ LXIX:

³ Նոյն տեղում, էջ LXX:

⁴ Նոյն տեղում, էջ LXXI:

⁵ Նոյն տեղում, էջ LXXIII:

Ղազար Զահեցիին յիշեալ շարականներէ շարքում Ս. Սարգսին նըստիւրում օրհնութեան փոխարէն գետեղում է «զԱնթառամ ծաղիկն» շարականը⁶ :

Սակայն նշուած ցանկերի համեմատութեամբ զգալի տարբերութիւն ունի ԱՅ-րդ զարի անձնաւորութիւն Սարգիս Երէցի կողմից կազմուած համապատասխան ցանկը : Ահա թէ ինչ է տեսուած այնտեղ . «ԶՅովակիմայ եւ Աննանին՝ Որ նախիմաց իմաստութեամբն, զՀրաշագեղ ծաղիկ մեծացուցէն, զՎերնական բարեաց բաշխման դործ ., զԱւագ շարաթին մեծացուցէն, եւ զՀամբարձմանն, Խաչի՝ թագաւոր մեր Բրիտոս, եւ զԳեղարդեանն՝ Իսկ զու պարծանք պարծ(անաց), զսուրբ Սանդիստո նորն, զԱռաքելոցն՝ Ի յանսահման ծովէն, զսրբոյն Սարգսի Ամենատուր երրորդութեանն ազնիւ ծառայ, եւ զՀոսր արքային զարեղ զինա(կիր) եւ այլ բազում՝ սուրբ վարդապետին Վարդանն է ասացեալ»⁷ : Ինչպէս տեսնուած ենք, այստեղ կան յաւելումներ, բայց չեն նշուած «Թարգմանչաց օրհնութիւն»-ը, «Անթառամ ծաղիկ»-ը : Սակայն այս մասին աւելի մանրամասն կը խօսենք ստորեւ :

Զեռագրաց ցուցակներում եւս Վարդան Արեւելցուն են վերագրուած Հինասկանում այն շարականները, որոնք նշուած են Գրիգոր Տաթևացու կազմած ցանկում⁸ :

Բանասէրները նոյնպէս գրեթէ միասնական կարծիքի են այս խնդրում եւ յիշեալ շարականները յատկացնում են Վարդան Արեւելցուն : Ղազար Զահեցիին համոզուած է, որ նա «Եւ երգեաց դերդա շարականաց՝ զՈր նախիմացն, եւ զԻ յանսահման ծովէն, եւ զԹարգմանչացն, եւ զԱնթառամ ծաղիկն»⁹ : Այսպէս է վարուել նաեւ Մ. Զամչեանը եւ աւելացրել, որ «Երեւի թէ» «Որ նախիմաց» շարականը Վարդան Արեւելցին գրել է Կիլիկիայում¹⁰ : Գ. Աւետիսեանը ընդհանրապէս կրկնում է իր նախորդներին, սակայն Ս. Սարգսի օրհնութիւնը վերագրում է Ներսէս Շնորհաւորւմ¹¹, որ ճիշդ չէ : Ղ. Ալիշանը եւս հաստատում է, որ նրա գրչին են պատկանում վերը նշուած չորս շարականներն էլ : Սակայն նա Ս. Սարգսի օրհնութեան վերաբերեալ տողատակ տուած իր բացատրութեան մէջ առարկել է սոյն շարականը Վարդան Արեւելցու Հեղինակային իրաւասութիւնից հանելու կողմնակիցներին : Նա գտնում է, որ այդ միւս նոյն շարականի մէջ յիշատակուած Գագ չիւսնարլուր»-ը եւ «Իշխան մեր» խօսքերը օգնում են այն եւս Վարդան Արեւելցուն յանձնելուն : Նրա կարծիքով «Որ նախիմաց» շարականի մէջ «զվենդանութիւն մերոյ թագաւորին» եւ «զԳաւազան իշխանութեան մերոյ հայրապետին» խօսքերը վերաբերում են Հեթում Ա-ին եւ Կոստանդին Բարձրբերդցի կաթողիկոսին¹² :

⁶ Նոյն տեղում, էջ XLVI :

⁷ Նոյն տեղում, էջ LXVI :

⁸ Թ. Տաշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց... , Վիեննա, 1891-1895, էջ 779, որտեղ բերուած է Ս. Զիւ Զուղայեցու վերոյիշեալ ցանկը : Բ. Սարգիսեան, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց... , Վիեննայի, 1924, Բ, էջ 712 :

⁹ Թ. Անասեան, Հայկ. մատ., էջ XLVI :

¹⁰ Մ. Զամչեան, Պատմութիւն Հայոց, Գ, Վիեննայի, 1784, էջ 242 :

¹¹ Գ. Աւետիսեան, Բացատրութիւն շարականաց, Վիեննայի, 1814, էջ է, 10, 149, 548 :

¹² Այս կարակցութեամբ Ղ. Ալիշանը հետեւեալ բացատրութիւնն է տուել . «Ոմանք ոչ համարին Վարդանայ (Արեւելցոյ - Փ. Ա.) գլխաւորութեամբ Ս. Սարգսի, այլ հաւաստի նորա լինել եղանակաւ եւ վերջին տամբ, յորս յի-

Գ. Զարբհանայանը նոր խօսք չունի այս կապակցութեամբ¹³։ Սակայն Սահակ Ամատունին աւելի հանդամանայից քննութիւն է կատարել այս խնդրում եւ հասել ուշադրաւ հետեւութիւններին։ Նա ի մասնաւորի կանչ է առնել վերոնշեալ Սարգիս Երէցի ցանկի վրայ։ Մեր կարծիքով, նա իրաւացի է, երբ Ս. Սարգիսի օրհնութիւն՝ «Հօր արքային զօրեղ զինակիր» շարականը Վարդան Արեւելցունը չի համարում։ Նա ճիշդ կերպով մատնացոյց է անում, որ այդ շարականի վերջին տան մէջ ասուած է. «Քի դաշտ ծաղկածին, զոր յիշէ Վարդան» եւ այդ Վարդանը Արեւելցին է, որովհետեւ նրա «Հաւաքումն պատմութեան» մէջ իրօք կան շարականի յիշեալ խօսքերը հաստատող փաստեր, որոնք նա մէջ է բերում¹⁴։

Այս միեւնոյն Սարգիս Երէցի նշած շարականները, որոնցից մի քանիսը իրբեւ պարականոն շարականներ մէջ է բերել Ս. Ամատունին, յատկապէս բանասիրութեան տեսանկիւնից արժանի են յատուկ ուշադրութեան։ Ս. Ամատունին, բաւարար մանրամասնութեամբ քննութեան առնելով յիշեալ շարականներին հեղինակային պատկանելութեան հարցը, կարակացրել է, որ դրանք պատկանում են ոչ թէ Վարդան Արեւելցու, այլ Վարդան Բարձրերզցու գրչին։ Մեր կարծիքով նա ճիշդ է վարուել, որ այդ շարականները չի յատկացրել Վարդան Արեւելցուն, սակայն, միաժամանակ, գտնում ենք, թէ «Որ նախիմաց», Ս. Սարգիսին նուիրուած՝ «Ամենասուրբ երրորդութեան» եւ Գեղարդին նուիրուած շարականները նա պիտի չդասէր դրանց շարքին։ Մենք արդէն գիտենք, որ այս երեք շարականներից առաջին երկուսը պատկանում են Վարդան Արեւելցու գրչին։ Երկրորդին՝ «Ամենասուրբ երրորդութեան» շարականի վերաբերեալ Գ. Աւետիքեանի տուած բացատրութիւնը, ըստ որի իրր այն Ներսէս Շնորհաւորենն է եւ որին հաւանութիւն է տուել Ս. Ամատունին, մեր կարծիքով, համոզիչ չէ։ Ս. Սարգիսին նուիրուած միւս շարականի հեղինակը, ըստ Ս. Ամատունու եւ Ն. Ակիկեանի՝ Վարդան Բարձրերզցին, իր այս միեւնոյն շարականի մէջ գրելով «Քի դաշտ ծաղկածին, զոր յիշէ Վարդան»՝ ոչ միայն սկ-

զի Գագ լեռնաբլուր, եւ իշխող կողմանցն, գոր իշխան մեր կոչէ. եւ է վառ-րաւն յիշեալ ի Պատմութեանն, եւ յայտ է, քէ յայն կողման յօրինեաց գեր-գրն, որպէս եւ գնախմացն՝ ի կիւլիկիա, մաղքելով ի նմին «գկեմդառնութիւն մերոյ քաղաւորին»՝ Հեքմոյ եւ «գգաւագան իշխանութեան մերոյ հայրապետին»՝ Կոստանդին»։ (Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ վարդապետի, Զառաքարան, էջ Դ, Ե, ծմք. 1)։

¹³ Գ. Զարբհանայան, Պատմութիւն Հայ դպրութեան, Վեներիկ, 1932, էջ 749։

¹⁴ Ս. Ամատունի, Հին եւ նոր պարականոն կամ անվաւեր շարականներ, Վաղարշապատ, 1911, էջ 10, 58։ Ի դէպ, նա այստեղ խօսում է նաև ընդհանրապէս Վարդանների շփոթութեան խնդրի շուրջ եւ վերանշեալ շարականի բնութեամբ ու միջոցով նա միաժամանակ ցոյց է տալիս, որ պատմագիր Վարդանը Բարձրերզցին չէ, այլ՝ Արեւելցին։ Ահա քէ ինչ է գրել նա այս առիթով. «...Շարականն գրող Վարդան Բարձրերզցին վկայում է, որ Վարդան Արեւելցին է գրել իր ժամանակի դէպքերի պատմութիւնը, եւ ոչ ինքը, ինչպէս ոմանք համարում են։ Եւ այս բանը յայտնուի է ինքը շարականիս երկրորդ տան մէջ... յերեւալս ի Պարս խորին խորասան... ի մաւա ի քաղաքն, ար կոչի Տամբան, ի դաշտ ծաղկածին, զոր յիշէ Վարդան (ընդգծումը՝ Ս. Ամատունու — Փ. Ա.), ի յամուրն անառ Բրդաբաւ անուան, անդ ուր զՄարտիրոս արկինի կապան»։ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 57-58։

նաբերում է Վարդան Արեւելցու «Հաւաքունն պատմութեան» երկը, ինչպէս ճիշդ նկատել են ոմանք, այլեւ «Ամենասուրբ երրորդութեան» վերոյիշեալ շարականը, որտեղ եւս ասուած է. «Հողմն հարաւոյ ի դաշտ ծաղկածին»։ Ինչպէս տեսանք, վերոգրեալ ցանկերում եւս այն Վարդան Արեւելցուն է վերագրուած, հետեւաբար Վարդան Բարձրերդցին դրանով ցոյց է տալիս, որ ոչ միայն «Հաւաքունն պատմութեան», այլեւ այս երկրորդ շարականի հեղինակն էլ Վարդան Արեւելցին է։ Ուստի, ճիշդ չեն նաեւ Գ. Աւետիքեանի եւ Ս. Ամատունու ենթադրութիւնները այս կապակցութեամբ։ Իսկ ինչ վերաբերում է Գեղարդին նուիրուած շարականին, պէտք է ասել, որ դեռ Յ. Շաշխաթունեանը¹⁵, այնուհետեւ Դ. Ալիշանն ու Գ. Յովսէփեանը ժամանակին այն համարել են Վարդան Արեւելցու հեղինակածը¹⁶։

Հ. Ոսկեանն ընդհանրապէս համաձայն է Ս. Ամատունուն, միայն թէ իբրեւմբ վարանում է, որ Ս. Սարգսին նուիրուած «Ամենասուրբ երրորդութեան» շարականը ստուգապէս Վարդան Բարձրերդցունը լինի։ «Ապացոյցս տկար կը թուի», — գրել է նա նաեւ Դ. Ալիշանի այն պատճառաբանութեան յետադարձեալ, ըստ որի սոցն շարականը իրօք Վարդան Արեւելցունն է¹⁷։ Ս. Սարգսին նուիրուած միւս «Հօր արքային զօրեղ ղինակիր» շարականը ն. Ալիշանի կարծիքով եւս Արեւելցունը չէ։ Նա գրեթէ նոյնութեամբ կրկնում է Ս. Ամատունու այս առիթով բերուած առարկութիւնները եւ այն յանձնում Վարդան Բարձրերդցուն¹⁸։

Վարդան Արեւելցու մասին իբրեւ շարականագրի խօսք է եղել նաեւ «Լուսնայ» եւ «Լոյս» պարբերականներում¹⁹։ Պէտք է ասել սակայն, որ զրանցում որեւէ նոր խօսք, ըստ էութեան, չի ասուած։ Անուանապէս չիօթուած են Վարդան Արեւելցին եւ Վարդան Բարձրերդցին²⁰։ Միայն մի անգամ ենթադրութիւն է արուել, որ «Կիրակոսի եւ մօր Յուդիդայի մանկունքը» Վարդան

¹⁵ Թէեւ նա Վարդան Բարձրերդցու անունն է տալիս, բայց նկատի ունի Վարդան Արեւելցուն, վարդանների մեզ յայտնի շիտաւրեան հետեւանաբով։ Տե՛ս Յ. Շաշխաթունեան, Ստորագրութիւն կաթողիկէ էջմիածնի, Ս. էջմիածին, 1842, էջ 481։

¹⁶ Դ. Ալիշան, Այսրաստ, վեներտիկ, 1890, էջ 348, ծնք. քիւ 1։ Գ. Յովսէփեանը այս կապակցութեամբ ի միջի այլոց գրել է. «ԺԳ դարում սա (Գեղարդը — Փ. Ա.) ունի իւր յատուկ շարականը Վարդանի (Արեւելցի — Փ. Ա.) կողմից երգուած, ամենայն հաւանականութեամբ հենց Պոռչ իշխանի շինած պահարանի (Գեղարդի — Փ. Ա.) առթիւ»։ Տե՛ս Գ. Յովսէփեան, Խաղարակեանք կամ Պոռչեանք Հայոց պատմութեան մէջ, Ա, Վաղարշապատ, 1928, էջ 94։

¹⁷ Հ. Ոսկեան, Յովհաննէս Վանական եւ իւր դպրոցը, էջ 73-75։ Տե՛ս նաեւ՝ Հաւաքումն պատմութեան վարդանայ վարդապետի, Յառաջարան, էջ 6։

¹⁸ Ն. Ալիշան, Վարդան Բարձրերդցի, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1946, էջ 109։

¹⁹ Գ. Խաչկունց, Հայոց կրօնական բանաստեղծութիւն, «Լուսնայ», 1901, Թիֆլիզ, Ա, էջ 209-240, Բ, էջ 354-356, Յ. Մկրտչեան, Շարականախօսութիւն, «Լոյս», Կ. Պոլիս, 1905, քիւ 40, էջ 986-991, քիւ 41, էջ 1002-1004, քիւ 44, էջ 1063։

²⁰ Գ. Խաչկունց, Հայոց կրօնական բանաստ., «Լուսնայ», 1901, Բ, էջ 354։

դոյն վառեալ»՝ Վարդան վարդապետինն է...»²¹։ Հեղինակը իր սոյն ննթաղ-
րութեան համար հիմնուել է շարականի «ծայրանուն» վրայ, որը «Վարդան
պիտի կարգացուի»²²։ Ս. Կողեանը Վարդան Արեւելցուն է վերագրում «Էջ-
միածին ի հօրէ» յայտնի շարականը²³։ Բայց նրա ենթադրութիւնը հիմնաւոր-
ւած չէ ընդունելի փաստերով։ Մենք եւս ձեռքի տակ չունենք նման փաստեր,
ուստի եւ դժուարանում ենք որոշակի խօսք ասել։ Կարծում ենք սակայն, որ
յիշեալ շարականը գրուած պիտի լինի աւելի վաղ, քան Վարդան Արեւելցու
ապրած ժամանակաշրջանը՝ 13-րդ դարը։

Մեզ յայտնի ձեռագիր «Շարակնոց»-ները լրացուցիչ կարեւոր որեւէ
տուեալ չեն հաղորդում, որը կարողանար թոյլ տալ փոփոխութիւն մտցնել
վերը յիշատակուած փաստերի եւ քննարկուած կարծիքների մէջ։ Մենք հան-
դամանօրէն ծանօթացել ենք նաեւ բուն շարականներին, նրանց բովանդակու-
թեանը, լեզուա-ոճական առանձնայատկութիւններին։ Քիչ վերը մենք մանրա-
մասնօրէն ներկայացրինք բանասէրների բոլոր կարեւոր տեսակէտները այստեղ
քննարկուող սոյն հարցի շուրջ եւ մէջընդմէջ տուինք մեր դիտողութիւններն
ու կարծիքները։ Ուզում ենք աւելացնել, որ կարեւոր հանգամանք է այս դէպ-
քում նաեւ շարականների եղանակի, այսինքն՝ այս կամ այն ձայնեղանակին
(ԱԶ, ԱԿ, ԲԶ, ԲԿ եւ այլն) նրանց պատկանելու փաստը։ Զէ՞ որ շարականա-
դիր Հեղինակները իրենց շարականների նաեւ երաժշտութիւնն են յօրինել։ Ուս-
տի, այս կամ այն ձայնեղանակը կարող է օժանդակ վկայութիւն տալ յիշեալ
Հեղինակների ստեղծագործական ոճի եւ, ըստ այդմ էլ, շարականների Հեղի-
նակային պատկանելութեան մասին։ Ահա, թէ ինչ է գրել Յ. Մկրտչեանը այս
կապակցութեամբ. «Բոլոր այս շարականների վերաբերեալ (գրոց ցանկերում
չուածները — Փ. Ա.), որոնք ԱԿ, ԴԶ եղանակի կաղապարներու վրայ գրուած
են, խաղերու, չափի, միօրինակ եւ կանոնաւոր դրութիւն մը ունին եւ նոյնիսկ
ժամանակագրական տեսութեամբ յայտնապէս կրնանք Վարդան վարդապետի
(իմա՝ Արեւելցուն — Փ. Ա.) ընծայել...»²⁴։

Ի վերջոյ Հայ եկեղեցին Հենց այնպէս չէր օրինականացնի Վարդան
Արեւելցու Հեղինակային իրաւունքը յատկապէս այն չորս շարականների վրայ,
որոնք նրա կողմից շատ վաղուց են կանոնականացուած։

Այսպիսով, հիմնուելով վերը բերուած հնագոյն վկայութիւնների,
դրանց հաւաստութեան, բանասէրների կարծիքների հանգամանայից տեսու-
թեան եւ բուն շարականների համակողմանի ուսումնասիրութեան վրայ, զրո-
նում ենք, որ Վարդան Արեւելցու գրչին աներկբայօրէն պատկանող շարական-
ները Հեաեւեայնէրն են.

1. Կանոն Յովակիմայ եւ Ամմայի՝ ծնողաց Սուրբ Աստուածածնին,
Որ նախիմաց իմաստութեամբ
Տնօրինեցեր զխորհուրդ...

2. Շարական Երկոտասան Առաքելոցն,
Ի յանսահման ծովէն հօր գթութեանց
Բրթմունք եւ սուրբ առաքեալք...

²¹ Թ. Մկրտչեան, Շարակամախօսութիւն, «Լոյս», Բ. 41, 1905, էջ 1004։

²² Նոյն տեղում, էջ 1004։

²³ Ս. Կողեան, Հայոց եկեղեցին, Պէյրութ, 1961, էջ 288։

²⁴ Թ. Մկրտչեան, նշ. աշխ., «Լոյս», Բ. 44, 1905, էջ 1063։

3. Կանոն Սրբոց Թարգմանչաց,

Որք զարդարեցին տնօրինարար

Զիմաստ անեղին, Հաստատելով յերկրի զգիր կենդանի...

4. Շարական Սրբոյն Սարգսի Զօրավարին,

Ամենասուրբ երրորդութեանն

Ընտրեալ ծառայ եւ Հաւատարիմ...

5. Շարական Սրբոյ Գեղարդայ,

Իսկ դու պարծանքդ պարծանաց,

Գեղարդըդ սուրբ եւ գերազանց...

6. Անքառամ Խաղիկ,

Անթառամ ծաղիկ

Անդատապարտ շառախդ...

ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ

